

СВЕТА ТАЈНА ПОКАЈАЊА И ЊЕНО ПРЕОБРАЖАЈНО–ВАСПИТНО ДЕЈСТВО

Многобројне су тајне којима Бог контактира са светом и човеком. Преко њих Он одржава свет и човека у јединству са собом. Оне су толико потребне човеку да их он и не примећује, иако чине његову свакодневицу. Тако су дубоко уткане у биће и живот човека да представљају основу живота. Најбитније од њих Бог је објавио свету и предао их Цркви за добро и корист људи – за њихово спасење.

Једна од тих тајни јесте света тајна покајања и исповести. Њу је установио сам Господ Исус Христос када се, после свога славног васкрсења, јавио ученицима кроз затворена врата, дунуо на њих и рекао: „Примите Духа Светога. Којима опростите грехе опростиће им се, а којима задржите задржаће се”/Јн. 20,22–23 или Мт. 18,17–18/. Власт отпуштања и неотпуштања грехова преношена је, и преносиће се, Духом Светим од апостола преко епископа исвештеника, кроз свету тајну свештенства до свршетка века.

Зашто је установљена света тајна покајања? Кратко речено: ради препорода људи и њиховог сједињења са Богом. Пошто се предходно одрекао сатане и свега сатанског, у светој тајни крштења, човек бива ослобођен првородног, Адамовог греха и личних грехова и сједињен са Господом Христом. Али он није ослобођен од последица греха, од склоности да опет греши, по слабости грехом ослабљене природе и лабилности своје растресене воље. Крштење је непоновива тајна. Да је човек остављен без тајне покајања мало би се њих спасло. А Господ жели да се „сви спасу и дођу до познања истине”. Покајање је лечење од греха.

Говорити о покајању онеме који не зна шта је грех а шта воља Божија исто је што и говорити глумоме. Наш парохијанин треба најпре да сазна шта је грех. Делимично људи знају шта је грех кроз природни морални закон који је усађен у сваком човеку и рефлектује се кроз савест.¹ – Потпуно сазнање о греху се стиче знањем воље Божије изражене у Еванђељу. Еванђеље је доступно свакоме, али није свакоме разумљиво. Света Црква је једина надлежна да тумачи догматске и моралне истине Еванђеља. Свештеник – духовник је као члан и служитељ Цркве, дужан да те истине тумачи и износи их на видело дана. „Упознајте Истину и Истина ће вас ослободити”, рекао је Господ. Како ће упознати Истину наши парохијани? Свака реч духовника, сваки контакт са парохијанима, његова писана реч или реч са предикаонице морају бити назидатељни. Он мора бити животом сведок Истине коју проповеда. Бог, који је Истина, створио је човека ”по образу и по подобију” Своме. Тада, пре греха првог човека, образ је био дат а подобије, усавршавање, задато. Колико је тек задатога после пада, кад је човек помрачио лик Божији у себи. Грех првог човека се није састојао само у претпостављању заповести него у удаљавању човека од Бога, у прекиду тесне везе између Творца и

створенога, и у потискивању Бога из себе и света, у секуларизацији.² – Удаљавајући се од Бога човек губи везу са животом и квари лик Божији у себи. Тако је „плата за грех смрт” и то смрт у оба вида, телесна и духовна. Човек је одувек желео да се избави од смрти али није могао сам, нити је имао средство којим би се спасао. Старозаветни пророци су се спасавали вером у Месију. Ми, у Новом завету, имамо Богочовека, Господа и Спаситеља Исуса Христа који је примио нашу огреховљену, окаљану, унижену и усмрћену природу на себе и дао нам богосиновство. „*Раном Његовом ми се исцелисмо*”. Не само да нас је излечио него нам је вратио ону природу коју смо, у Адаму, имали у рају. Дакле, вратио нам је рај, и више од раја – усиновио нас је Оцу.

Дао нам га је, али га није натурао. Он каже: „*Ко хоће да иде за мношвом нека узме крст свој и нека пође*”. и „*Ако хоћеш да будеш савршен раздај имање своје и пођи замном*”. Крст, о коме је реч, јесте терет наше борбе против греха, наше разлучење од света у коме влада грех, и враћање Богочовеку. Људи и даље греше, али кад год хоће могу се спасти кроз покајање и исповест. Нема неопростивих грехова. И смртни греси су опростиви ако се онај који их је учинио искрено покаје. Страшна је само смрт у греху. Свети ап. Јован Богослов каже да ће се сви греси опростити /покајнику/ осим хуле на Духа Светога тј. осим безбожничтва и антитеизма.

Покајање је права драма у којој учествују многи: покајник, духовник, Бог кроз благодат своју, анђели и свети. Први део ове драме јесте покајање а други исповест. Човек може да буде потстакнут на покајање на више начина: гласом савести, гласом Божијим, живим примером светих људи и читајући и слушајући реч Божију. У том тренутку је врло потребна а уједно и префињена улога духовника. Он мора да правилно усмери покајника, да му укаже на све стране и тачке ове драме. Да му укаже на тежину али и на савршенство пута којим иде, и циља коме је пошао, да му улије духовну снагу и створи елан за узлетање у висину „раста пуноће Христове”. Духовник је дужан да објасни да искрено покајање није тренутна радња. То је несвршени трајни чин. Као што је грех удаљавање од Бога, тако је покајање стално приближавање Богу животом. Резултати тога напора јесу плодови духовни: „Љубав, радост, мир, стрпљење, благодат, милосрђе, вера, кротост и уздржање”. То стално расположење душе има вредност пред Богом. Подвиг покајања се састоји у противљењу самоме себи и приморавању самога себе ка Христу. Ако тога нема, онда ће покајник доживети бродолом, ако пак има тога, показаће се дела достојна покајања кроз која вера достиже савршенство /Јк. 2,22/. Дакле, није довољно кајати се само за поједине поступке, него се борити против страсти и грешног расположења /I Кор. 11,31/. „Са ове тачке гледишта духовни отац је дужан да обавести и упуту оне који се исповедају како би схватили да они греше против Бога и свога спасења, не само тиме што дозвољавају или исувише понављају своје грешне поступке, но и тиме, што се не старају да у својој души негују хришћанске врлине, и што се не боре против страсти које се у њиховој души крију и изазивају грешне мисли, осећања, речи па и дела”.³ – Зато у тој акцији важну улогу имају пост и молитва.

Пост и молитва нису циљ сами за себе, него средство за сузбијање телесних страсти, да би превладао дух над телом и врлине над страстима. Постом се одвајамо од земље а молитвом се узносимо на небо. То је обавеза сваког хришћанина, на првом месту свештеника, јер је то заповест Господња, коју је сам Господ применио на себе и указао нам на њено практично дејство. Ако је ђаво потстрекач на грех, а покајник же-

ли да се ослободи греха, онда мора имати на уму заповест Господњу: „А овај се род изгони само постом и молитвом”.

Покајање, схваћено у православном смислу, јесте аскеза која је незамислива без поста и молитве. „Кнез овога света” гони људе у грех кроз распламсавање страсти. Све страсти се буде, загревају и експлодирају кроз тело оснажено јаком храном. Покајати се значи преобразити све своје силе и моћи које се манифестују кроз мисли, речи и дела – кроз живот. Може ли се то остварити без аскезе? Никако! Говорити грешнику о овим стварима, тако да он то схвати, врло је тешко јер грех отупљује све интелектуалне и моралне способности. Ако је и духовник сличан покајнику /уколико није гори/ онда, нити ће овај бити у стању да да савет нити онај други да га схвати и прими. Може духовник бити интелектуално јак, али ако је морално слаб, неће успети јер његов грех избија из његових очију и саблажњава покајника иако покајник не познаје живот духовника. Интелект је у великој мери урођени Божији дар. У још већој мери је талант који треба умножавати радом. Интелект се умножава, а моралност се стиче акцијом покајања, односно, чишћењем, до степена у коме смо се налази непосредно после крштења.⁴

У нашим богословским школама се све свете тајне проучавају са њихове спољашње, обредне стране. О њиховој практичној страни – примени, бар када је реч о светој тајни покајања, скоро ни речи, као ни о њеном смислу и значају за спасење. То није чудо кад знамо да Литургику предају цивили. Но, то не оправдава свештеника – пароха, духовника, родитеља, оца породице и парохије, администратора, грађевинара и мисионара, јер све ово он мора да ради, да се сам усавршава. Ако неки свештеник има среће да поред себе има доброг и искусног старијег духовника, макар он и не имао школске квалификације, само нека је прожет страхом Божијим и љубављу, утолико боље.

Свети оци су једино право и драгоцену благо у изучавању богословља. У наше време се појављују добри богослови, боље речено теоретичари богословља, па не можемо рећи да немамо из чега прочитати оно што нам треба. Без богословља нема правилног схватања пастирског рада и правилног сналажења у том раду. Богословље није теорија, него живот. И за свештеника важи правило; да научи и примени на себе, па тек онда да може да схвати, да даје поуке својој пастви и да рачуна на успех. Дакле, пастирски рад духовника ниче, расте, препорађа и решава све проблеме пастирским животом у Христу.

Живот пастира а и препород покајника није могућ без благодати Божије. Она се даје сваком човеку у крштењу и миропомазању. Она постоји у сваком човеку активно или потенцијално, осим код оних који су се одрекли Бога. Да ли ће се благодат Божија излити на покајника, био он свештеник или лаик, у мањој или већој мери, то не зависи од Бога, јер „Бог не даје благодат на меру”, већ од човека – покајника колико је жели и прихвата, колико је срце његово створено за садејство са благодаћу која једино води у Царство Божије. Та Божанска енергија загрева све наше силе до степена очишћења и освећења живим Богом.

Све ово, до сада речено, је оно што је безусловно потребно за онога који се каје. Када све то буде испунио онда ће приступити светој тајни исповести као другом делу драме покајања: скрушено, јер је увидео сву тежину греха, штетне последице од њега и стекао осећај кривице. То је богато илустровано у причи о блудном сину. По-

што је /блудни син/ добио и потрошио све своје имање и доспео да чува свиње и једе са њима рошчиће, што значи да је потпуно отпао од Бога и придружио се ђаволу. Каже се: „А кад дође себи рече, вратићу се оцу своме и рећи ћу – оче, сагреших небу и теби, и нисам достојан да се назовем сином твојим, прими ме као једног од најамника”. Сваки човек, без Бога, је ван себе, ван живота. Зато отац каже свом старијем сину: „Овај брат твој мртав беше и ожиге, изгубљен беше и нађе се”. И када се враћа у живот човек мора ићи само путем покајања и понизности слуге, и то трајно, да га не би самлела гордост, и други пад био би тежи од првог јер је „почетак греха гордост”. Зашто каже „сагреших небу и теби”? Сагреших Теби Оче који си на небу и светима чије је пребивалиште на небу.⁵ – Из овога видимо колика је улога анђела и светих за успех покајника. Они нас подржавају у уздизању Богу, заступају својим молитвама пред Богом и чувају од зла што нас вреба. Наша скрушеност не сме бити због страха од последица греха, већ из љубави према Богу и своме спасењу. Из скрушености се рађа тврда намера у повратак светом животу по савету св. Јована Крститеља: „*Родите род достојан покајања*”. /Мт. 3,8/.

Ако је покајање једино могуће кроз Христа Богочовека, онда је оправдана вера у Његово милосрђе према покајнику, која проистиче из Његове љубави према свету и човеку.

Приступање исповести по обичају, навици, или зато што то и други чине, ничему не води. Данас обично наш верник дође, стане испред свештеника и каже: „нисам грешан”. Какво незнање! Има и таквих који се стиде греха, па их не казују. То нема смисла ни сврхе. Буде и оних који на питања свештеника кажу: „шта те се тичу моји греси, ти читај молитву”. Питамо се, коме читати молитву – разбојнику, убици, издајнику земље, мужелошцу или скотолошцу или коме све не? Каква бесмислица и дрскост. Такав, назови покајник, није изашао оправдан из исповедаонице, него је додао још више грехова на своју душу. Како може духовник да да разрешење ономе који не каже свој грех, јер знамо да „*нико не зна шта је у човеку осим духа човековог*” /I Кор. 2,11/. Ако наспрам тако неспремних парохијана покајника, стоји неспреман духовник, онда је то права трагедија. Рецимо овако; покајник улази у исповедаоницу а духовник га пита: „Кајеш ли се”? „Кајем се оче.” „Господ и Бог наш Исус Христос... Али оче! – Добро, добро нека је на здравље и спасење. – Па оче, нисам Вам ништа рекао! – Шта да ми кажеш! Ти мислиш да ја имам времена да слушам твоје глупости”. Дакле, духовник то сматра глупошћу. Докле смо дошли! Или овако – покајник улази а духовник каже: „Сви смо ми грешни дете моје. Ја ћу ти читати молитву, а ти се сећај својих грехова и моли се Богу”. Имајући у виду горе речено закључујемо да и духовник не зна, нити хоће да зна, нешто више о исповести од свога парохијанина, коме је у овом поређењу и опростиво, јер баш ништа незна. Духовник чита молитву у којој се каже: „Прими и сједини га /покајника/ светој Твојој Цркви /Госпode/... „Каквог грешника, на овај начин исповеђеног, непокајаног, можда и безбожника. Зар то није хула на Духа Светога? Обично се духовници жале на време. Тамо где је један свештеник, а верници дођу на почетак св. Литургије, разумљиво је. Не разумем жалбу тамо где их има више. Нека исповедају двојица или тројица, па ће тако корисно испунити оно време током кога би водили некорисне и саблажњиве разговоре. Што верници нису научени и дисциплиновани, то нама „трну зуби” од наших оцева. Но, и ми смо оци наших потомака, па макар покушајмо да навикнемо вернике да нам дођу раније на

исповест. Они ће доћи ако знају њен значај.

Тачно је да на исповест долазе и такви верници који са пуно задовољства, под лажним плаштом покајања, износе своје грозне грехе, од којих свештеник изађе из исповедаонице ошамућен. Такве вернике треба укорити. Бити исповедник није лако. Доста је само упамтити и саслушати грехе па да духовник буде скоро контузован.

Постоје општа правила ставова духовника на исповести: „Да се понаша с пастирским достајанством и највећом побожношћу, а пре свега да сам разуме оно што другима улива у душу, управо – да овде Христос невидљиво стоји, примајући исповест покајника”.⁶

Треба пустити покајника да сам исповеда своје грехе о којима је раније размишљао, уколико се ослободио страха и стида или самооправдања и сујете. Да би му помогао, свештеник може да му поставља питања о гресима који могу да произађу из претходно исповеђених грехова, али никако не сме постављати питање о гресима за које покајник није чуо, да га не би навео на саблазан.

„За време исповести према покајнику треба бити пажљив, трпељив, кротак, и показивати му искрено, пријатељско саосећање, – чиме ће се пробудити у покајнику потпуно поверење према своме духовнику, а његове пастирске поуке учиниће да га обузме нежно и радосно душевно расположење, и поврати га на пут истине.”⁷

Свештеник не сме правити разлику између сиромашних и богатих покајника. Не сме ништа изнуђивати неумесним питањима. „Смер исповести није само да покајник преко свештеника добије опроштај грехова од Бога, него да умири савест грешника, усади у срце његово потпуно гађење од греха, пробуди у њему љубав према добру, ојача у њему веру у Искупитеља, охрабри га утешном надом на бескрајно милосрђе Божије, једном речју – да постави тврди основ за његов нови, бољи морални живот.”⁸

Разни су греси, различити су грешници, па према томе и понашање духовника мора бити различито. Ако исповести приступа маловерник или неверник, то је већ знак неке унутрашње борбе у његовој души. Духовник мора, у том случају, бити упоран у доказивању Бога, што мора да се излива из његове душе као проверена, доказана и проживљена истина. „Не сме да упушта из свог пастирског вида таквог човека, и да зна да уколико он жешће и срдитије говори са духовником, утолико се силније бори у њему његова душа, његова савест, са нечастивим који се противи Богу.”⁹

– Врло често на исповест долазе људи пуни неке унутарње неуравнотежености, духовне сумње која произилази из разних грешних мисли, осећања навика и др. То не значи да је такав покајник велики грешник и свештеник не сме да поступа према њему као према великом грешнику, већ као према човеку који нема довољно јаку вољу и истрајност у врлинама, или према човеку који није отишо далеко од оне преломне линије у праображају човека, али се није ни вратио на старо. Ако се покајник скоро ослободио стида од греха, па је на исповести изнео неке своје старе грехе, не треба га грдити, него се радовати што се тога ослободио пре смрти. Ни један покајник не треба да тупује због греха, јер је убиствена туга од ђавола. У тузи се скрива гордост и егоизам, а радост долази од Бога. Често верници на исповести оправдавају себе, мислећи да се исповедају кад износе своје добре стране и увреде које су им други нанели. Такве треба уколосечити. Самооправдање је највећи непријатељ нашег спасења. „Нисам ја Господе, Ева ме наговори” рекао је Адам, али је заборавио да га није Ева силом нате-

рала. Хришћани, покајници, се разликују само по томе да ли су склони да признају себе за криве и грешне, или нису, а не по броју учињених грехова.

Честа је појава уображене побожности. То је отприлике оно што наш народ каже: „Споља гладац, а изнутра јадац”. Против тога су се свом силом борили свети оци. Такви се у Светом писму зову фарисеји. Није побожност у строго одмереним покретима, метанијама, посипању главе пепелом, или грђењу других због тога што нису као они, него у скрушеном покајању душе пред величином Божијом.

Није редак случај да свештенику дође покајник који се није ослободио првога греха – гордости. „Почетак греха је гордост.” Због гордост је бивши анђео пао и постао ђаво. Она се појављује у два облика; као сујета и као унутарња самозаљубљеност. Сујета тражи похвалу од људи, а овај други облик је опаснији, ова гордост је сама себи довољна, и сама са собом задовољна.

Као што земљорадник мора дубоко да оре њиву од које очекује добар род, ако Бог да благослова, тако и духовник мора дубоко да проникне верско–морано стање покајника, ако жели успеха у раду. Бог ће дати „да узрaste”, ако свештеници сеју и заливају. Све до сада речено, искључује свако површинско, реда ради, обичаја ради, неозбиљно понашање према светој тајни покајања. Верника – покајника празно понашање не ослобађа греха и не чини новим човеком, јер благодат не силази на грех, него у чисту душу. Свештеника срозава, блати, не само свој сопствени грех, него и одвраћање верника од свете тајне покајања и Цркве.

Покајати се значи преобразити се, од старог постати нови човек. Променили огреховљени ум, вољу и осећање у облагодате душевне силе – уз благодат Божију и лични напор. Грех не може остати некажњен. Највећа је казна греху, исчистити га из човека. Да би човек то постигао, бринући се за своје чланове, Црква је установила поправну казну за грехе – епитимију. Епитимја је данас одбачена барем код мирског света. Мислим да њу држе само монаси и по који богомољац. Нажалост тако је. Као да парохијски свештеници не желе да увреде своје парохијане за њихове грехе ако им наложе епитимију. Кажу: „То је преживело – анахронизам”. Били би у праву кад не би било греха, али грех постоји и још се више греша. Такви свештеници падају у већу заблуду. Шта ће рећи верник који је први пут дошао на исповест и изнео пред исповедника тешке грехе, а није добио никакав јачи лек, можда ни савет, а можда није ни саслушан – већ разрешен на празно. Није неразумно ако покајник помисли да је тај духовник сувише снисходљив према греху на рачун речи Божије, која каже, да је „плата за грех смрт”, а он очигледно не жели да умре. Скоро ми је дошао на исповест један прост човек, радник у Немачкој, исповедио се па каже: „Оче, Ви најбоље знате ако не би смео да се причестим због грехова, дајте ми „епитимију” да ме подсећа на мој грех, да га више не чиним”. Дакле, он зна да то није одмазда за грех, него поправна мера. Може ли да прође без епитимије жена која је убила десеторо деце? Никако не може. Исповедаоница није судница него лечилиште. Циљ епитимије јесте „да грешник по упутству духовног оца добровољно изврши нека побожна дела, која уједно служе као доказ његовог искреног кајања за учињене грехе и његове моралне поправке”.¹⁰ – Епитимија има цену и моћ само онда, када човек оставља онај грех, за који му је изречена епитимија.”¹¹ – Према томе она мора да одговара греху, да буде супротна њему, одбојна за ту врсту греха. Епитимија је најбољи грех против гордости и сујете. Који год се буни против епитимије, негује гордост и сујету. Може се и скратити време

казне ако покајник показује добре резултате. Значи, ова врста казне није неко временско задовољење правде Божије, него помоћ покајнику да се ослободи греха Сузбити телесно, да расте духовно /I Кор. 5.1–5/.

Ово је учење Православне цркве о припремању људи за Царство Божије, у коме се вечно живи гледањем лица Божијег, а кога наслеђују само чисти срцем и богати Богом – „Синови Божији”.

- 1 Св. Григорије Палама, Беседе, Монреал, 1968. год. стр. 33
- 2 А. Шеман, За живот света, Београд 1979. год.
- 3 Митрополит Антоније, Исповест, 1931. год. стр. 45
- 4 Макарије, митрополит московски. – Православно Догматичко Богословље, Н. Сад. 1895. стр. 269
- 5 Св. Григорије Палама, Беседе, Монреал 1968. год. стр. 38
- 6 Атанасије Поповић, Свештеник, Београд 1926. год. стр. 42–43
- 7 Атанасије Поповић, Свештеник, Београд 1926. год. стр. 43
- 8 Атанасије Поповић, Свештеник, Београд 1926. год. стр. 42
- 9 Митрополит Антоније, Исповест, 1931. год. стр. 29
- 10 Атанасије Поповић, Свештеник, Београд 1926. год. стр. 45
- 11 Атанасије Поповић, Свештеник, Београд 1926. год. стр. 46

Дискусија

О. Михаило Арнаут, водитељ: Могли смо лако примити да је и ова тема, као и претходне, као уосталом и многе теме које се не обрађују овде, отворена. Такве теме су биле отворене кроз читав период црквене историје. Света тајна Исповести је заиста једна тема коју данас треба обрађивати. Она је пут успостављања, крштењем добивеног али грехом замраченог, заједништва између Бога и човека. Без ње, грех би ушао у човека, и не би никада дошло до његовог изласка из човекове душе, што значи: не би било више места у души за Бога... О Милан је приступио овој теми на свој начин, у складу са својом пастирском праксом. Дискусија ће вероватно открити и неке друге аспекте ове тајне.

Драган Стијепић, студент, поставља питање о односу гриже савести и покајања.

О. Илан Радовановић: Грижа савести сама по себи, без покајања, не води спасењу. Само покајање приводи Богу. Али и ту, у грижи савести, наравно ако савест није снажена, Бог се појављује, у њој потенцијално постоји покајање. За њу би се могло рећи да је она зачетак покајања, нека неразвијена клица покајања.

О. Јован Кошевић: Када је било речи у предавању о. Милана о Блудном сину, он је, ако се добро сећам, дословно рекао: „Када је потпуно припадао ђаволу”. Да ли може онај који потпуно припада ђаволу да се покаје? Пре свега, да ли човек може потпуно припадати ђаволу? Јер онај који је бар некад видео светлост, иако је у тами, он ипак зна да постоји светлост; ма у како дубоком понору се налазио, ма у како дубокој тамници, он се увек сећа светлости и тежи светлости. Онај који је познавао свог Оца, па се удаљио од њега, он се увек сећао Оца. Ни разбојник на крсту пре покајања

није потпуно припадао ђаволу. У сваком човеку, испод наслага греха, ма колике оне биле, чува се она прва искра божанска, честица злата, бисер... Ако би човек потпуно припадао ђаволу, не би му било спаса ни повратка.

О. Милан Раговановић: Рекли сте, о. Јоване, да човек може да живи у тами, али да се сећа светлости. Али он не живи у тој светлости: он живи у тами. Он се само сећа светлости. Што значи: кад се буде потпуно сетио, односно кад се код њега јави воља, која је најбитнија у том тренутку, воља за повратак тој светлости, тек онда се он може вратити.

О. Јован: У реду, али све док се сећа светлости он не припада потпуно тами!

О. Милан: Сећање је једно, а припадност друго...

О. Милутин Ранисављевић: О. Милан је добро рекао. Човек, његова мисаона моћ, може да утоне и дасе погрузи у најгора размишљања, у најдубљу таму. То исто важи и за осећајну страну: његова осећања могу да буду потопљена у зло. Али једино остаје – воља. Она је та која увек остаје у човеку са даром слободе. Посматрајте сами себе: пред сваким поступком и делом, човек као да се налази на некаквим теразијама, стоји пред одлуком – хоћу, нећу. хоћу, нећу... То важи и за добро и за зло. Човек се увек одлучује, за сваки појединачни случај, да ли ће и даље остати у добру или неће. Бог чува слободу, слобода воље се чува. Тако и онај који се налази у злу: непрекидно се мери: да ли да се врати назад у добро, уз Бога свога, или ће да тоне и даље у грех... Дакле, Слобода воље, остаје увек на снази, да би човек могао да се одлучи. Само ако неко много огрезне у зло, природно је да он привикава вољу на зло, као и онај који остаје у добру – на добро: и он привикава вољу своју да буде у добру, да у добу остаје, да се лакше одлучује за добро. Дакле, воља увек поседује своју слободу и увек је у стању да помогне човеку да се врати, да му помогне да се растресе... Благодат Божија, премудрост Божија, увек нађе неко средство и неки разлог, да раздрма човека у корену његовом. Као оног Блудног сина што је невоља задрмала, па је он у тој невољи – дошао себи. Ту је пресудну улогу одиграла његова воља, она је та која је одлучила. Значи: воља је најбитнија у човеку.

О. Периша Вранић: О. Милан је, по мом мишљењу веома лепо обрадио своју тему. Хтео бих само да га замолим за једно разјашњење у вези епитимија о којима је говорио: Како примењивати епитимију, да ли директно на начин који је Црква раније прописала, или можда треба тражити неке нове начине примене црквених васпитно – покајних метода?

О. Милан Раговановић: Заиста, треба имати на уму време у коме живимо: не одбацити покајника него му дати такву поправну меру, која ће га привести цркви, привести Богопознању. Наравно, за ублажење епитимија потребно је искрено покајање, исповест. Епитимија као поправна мера зависи од интезитета покајања, она није казна него човекољубље, зато је човекољубивост и њен основни критериј.

О. Милан Ђуричић: Слушајући јуче и данас предавања, мислио сам у себи: Шта ми носимо одавде са симпозиона, односно какав је резултат свега тога? Данас је било речи о проповеди и катихезама. Међутим, све је постављено само теоретски. Но, коме данас да држимо поуке и проповеди? Београд је милионски град. Нека он има шесто – седамсто хиљада православних, колико ми имамо од тога процента на нашим богослужењима? О томе треба да разговарамо, таква предавања треба да држимо, а не чисто теоријска. Било је речи о покајању и посту. Но, веома мали број је оних

који данас постоје! Друго, наши верници су се веома често потпуно изједначили по животу са атеистима. Они су изгубили појам шта је то грех, како онда да га исповедам? Многи долазе пред духовника и кажу: нисам убио, нисам упалио... На место да призна је грехе он се правда! Кад је било речи о проповеди, ја сам очекивао да ће предавач да говори о томе каква данас треба да је проповед, у ово време секуларизма. Јесте ми проповедамо Христа и Еванђеље, али то треба да покажемо са стварношћу, односно са временом у коме живимо, да будемо практичари а не теоретичари. Значи, сматрам да оваквим предавањима симпозион није остварио оно што треба да оствари...

О. Михаило Арнаут: Треба поштовати протину заинтересованост за ефикасније деловање Цркве. Али дужан сам да кажем да ово о чему прота говори замишљено је да буде тема једног трећег скупа. У свему има неког поступног деловања...

О. Жарко Живановић се сагласио са протом Ђуричићем да се треба позабавити реалним питањима пастирске свакидашњице и као пример наше небриге навео, следећу чињеницу: има велик број пензионисаних свештеника који умире неисповеђен и непричешћен. Зашто је то тако, и сме ли то тако да буде?

О. Димитрије Калезић је направио разлику између симпозиона и семинара: пошто ово није семинар него симпозион, одговор на оваква питања треба тражити на другом месту и обрађивати их једном другом приликом. Осврћући се на предавања истакао је да му се она начелно допадају, а да се о детаљима може разговарати. Оно што је за похвалу у предавању о. Мијача то је богословски приступ проблематици. А управо тај богословски прилаз проблемима код нас је, нажалост, запостављен: без правилног богословског утемељења, никада се не могу испарвно решити практична питања живота... Што се тиче другог предавача, Калезић је од њега очекивао да више разради психологију исповести...

Овим је завршен рад другог дана симпозиона.